

МЕЖДУ ДУНАВА И МАРИЦА – ЛИТЕРАТУРНО ПЪТЕШЕСТВИЕ С ФЕЛИКС КАНИЦ В ДНЕСНА БЪЛГАРИЯ

3. СТОЯНОВ. БЪЛГАРСКИЯТ ТУКИДИД ОТ МЕДВЕН

Автор: Марта Мур, Виенски университет
Научен ръководител: проф. д.ф.н. Любка Липчева-Пранджева

Захарий Стоянов, роден през 1850 г. като Джендо Стоянов Джедев, син на овчаря Стоян Далакчиев, учи в църковното училище в родното си село Медвен (един от тогавашните центрове на Българското възраждане). Това е единственото официално образование, което той получава, веднага след което започва да работи при баща си като овчар. Днес няма съмнение, че когато става дума за писатели, историци или политици, той е една от най-важните и най-интересни фигури в българската история. Кой все пак е Захарий Стоянов и как постига това и до днес да е толкова високо ценен в отечеството си?

Революционерът

Неуморният стремеж на З. Стоянов към нещо по-добро, по-възвишено и към свобода го кара да се противопостави на баща си и го тласка по пътя на непрестанното дообразование. Този път го отвежда в Русчук, където от приятели научава за тайната дейтелност на Революционния комитет, към който се присъединява през 1872 г., като преминава през най-важната по онова време революционна школа в страната – дома на Тонка Обретенова.

През 1875 г. З. Стоянов взема участие във въстанието в Стара Загора. Поради недобра организация, предателство от българи, но и поради зле подбран момент за провеждането му, въстанието е неуспешно. Но З. Стоянов вижда този неуспех като начало на революция и като важна подготовка за исторически най-съществения революционен акт – предстоящото през следващата година Априлско въстание. През февруари 1876 г. З. Стоянов получава поръчение да въоръжи селата в Родопите за голямо въстание. Той става едни от така наречените апостоли на Априлското въстание; това са революционери, които са изпратени в различни региони на страната (Търново, Сливен, Враца, Пловдив), както и в тогавашна Румъния, за да организират там революционни кръгове, да съберат още революционери, да подготвят общо, голямо въстание и окончателно да освободят България от османското господство. Това въстание също е брутално пометено от турските власти, но този път това не остава без отклик в Европа – през април 1877 Русия обявява война на Османската империя.

След погрома на въстанието за З. Стоянов започва една одисея по затворите на империята, докато през 1877 г. успява да избяга в освободено Търново, където продължава борбата за освобождението на България.

Политикът

След успешно проведената от руснаците войната освободена България е разделена на две части: Княжество България и Източна Румелия.

Въпреки пораженията и разочарованията, съпровождани З. Стоянов по пътя му дотук, той посвещава живота си и след освобождението на България на отечеството си: политически ангажиран още от *Първото велико народно събрание* през 1876 г. на Оборище, той основава през 1885 г. *Българския таен революционен централен комитет*, става негов председател и се бори успешно за Съединението на Княжество България с Източна Румелия.

Политическият му път го сближава с княз Фердинанд Първи. З. Стоянов изготвя телеграмата, с която бъдещия монарх е уведомен във Виена за избора на българските депутати, той написва и неговата първа *Прокламация към българския народ* – на български с латински букви.

Две години по-късно, след множество служебни дейности и вече като председател на българския парламент З. Стоянов е изпратен в Константинопол, за да се срещне с екзарх Йосиф Първи и да изглади отношенията между парламента и Българската православна църква. Тази последна за него задача той успява да изпълни успешно.

Авторът

Всеобхватният талант на З. Стоянов (Allround-Talent, както бихме се изразили днес) бележи своя връх в обширното му художествено творчество. Само за 9 години, наред с дейностите като революционер и политик, той успява да създаде над 700 текста, като журналистическите му изяви са свързани с публикации не само в България, но и в цяла Европа (пише например за лондонския „Таймс“, публикува статии в Унгария и пр.).

Неговото невероятно обемно за краткия му и бурен живот творчество започва през 1880 г. с първата му (публикувана във „Варненски вестник“) литературна критика и се простира до биографичните романи за Васил Левски (основателя на Българския революционен централен комитет – Апостола на свободата) и за Христо Ботев (поет, революционер и един от предводителите на Априлското въстание). Вторият роман, който излиза във време, когато името на Ботев е обвързано с негативна конотация, особено много допринася за превръщането на Христо Ботев в националния герой, какъвто го познаваме днес – З. Стоянов подарява на България чествания днес национален герой Ботев (Големанов 2017). Освен това той е и издател на произведенията на Любен Каравелов (в осем тома) и на Христо Ботев, без които днес са немислими историята на Възраждането и българският литературен канон. З. Стоянов пише също памфлети и фейлетони, които се отличават с остро критичен, безпощаден към политическите му опоненти език и които го превръщат в една от най-популярните фигури на българския политически хоризонт. Докладът му „Какво направихме в Търново?“ е първият подобен текст на председател на Народното събрание и представлява отчет за работата му като заместник-председател на Третото българско народно събрание. Малко преди смъртта му през 1889 г. излиза и очерк за пътуването му с княз Фердинанд по Родопите, с който писателят се нарежда и сред създателите на жанра на българския пътепис.

И до днес от изключително значение за литературата, но преди всичко и за българската култура на паметта са неговите мемоари: „Записки по българските въстания 1875/1876“, които излизат в три тома през 1884, 1889 и 1892 г. Чрез тези три тома писателят З. Стоянов създава митопоетическия наратив за близкото минало на България; от тях тръгват фабули и микросюжети, разгърнали се в самостоятелни литературни традиции; към тях се завръща всяко ново поколение български творци, което търси своята културна идентичност. „Записките по българските въстания“ са впечатляващ

пример за процесите на изграждане на познание и техните правила, за създаването на дадена национална култура на памет. При това тези три тома продължават и до днес да са атрактивно четиво за широк кръг български читатели.

На 02 септември 1889 г. З. Стоянов умира в апогея на своята политическа и писателска кариера само на 39 години в Париж. Смъртта му представлява истинска загадка – медиите и познати подозират, че е отровен, а официалната диагноза е запушване на червата. Истинската причина не е ясна и до днес.

Въпреки невероятните за един тъй кратък живот творчество и дейности З. Стоянов е забравен непосредствено след смъртта му – единствено Иван Вазов се опитва да напомни за него в своя излязъл през 1896 г. роман „Нова земя“:

Този исторически овчар имаше страшната мощ на популярния език, който пленява тълпата и се запечатва в паметта толкоз по-дълбоко, колкото е по-зъл или по-смерден. Жилото на Свифта не е било по-опасно (Вазов 2000).

Едва през 1922 г. Ал. Балабанов¹ чрез есето си „Един класик на българската проза“ успява за пръв път да представи З. Стоянов в друга светлина, като го нарича „българския Тукидид“ (Балабанов 1922) и го представя като най-колоритната национална фигура на България.

3. Стоянов в Русчук

Около 1870 г. град Русчук се намира в своя разцвет – той е важен европейски търговски и културен център; в него освен всичко друго се намират първата българска печатница, множество фабрики, църковно училище и т.н.

Тласкан от своето ученолюбие, З. Стоянов тръгва пеша от Варна за Русчук, който е на 190 км отстояние. Пристигнал в града, той си спомня за историите на свой познат, който с удоволствие разказва как в родния му град „...синът на еди-кой хаджия знаел седемдесет и седем язици и че който знаел най-много язици, той бил най-ученият [...]“. Следвайки своя жаден за знания характер, Стоянов си мисли: „Защо и аз да не науча поне един от тая язици?“ (Стоянов 1977а) и „учи“ на своя глава и по негови сведения, без дори да знае кой е този език, френски – преписва думи от реклами, табели по консулства и хотели и т.н., научава значението им. По-късно успява да усвои езика така, че да може да разговаря на него и да чете в оригинал френски вестници и френска литература.

Скоро след пристигането си в Русчук З. Стоянов открива читалище „Зора“, става редовен негов посетител и там завързва познанства (отначало без да знае това) с големите дейци на своето време. Между тях е Ангел Кънчев, автор и революционер, който като член на *Българския централен революционен комитет* в Букурещ и съратник на Левски планира въстание и изгражда множество комитети в България. При опита му да премине нелегално в Румъния, Кънчев, в резултат на предателство от страна на негов приятел, е задържан от османската стража. Изричайки думите „Да живее България!“, Ангел Кънчев се самоубива, а е едва на 21 години. З. Стоянов е свидетел на смъртта на Кънчев, „неговият пронизващ последен поглед, неговият вик [...] разбитият му череп“

¹ Александър Балабанов (1879-1955), български писател, преводач, литературен критик, преподавател в Софийския университет; удостоен със Специална награда на БАН (1914). За преводаческите си заслуги е награден във Ваймар с медал „Гьоте“ (1932).

(Стоянов 1977а) го потрисат и оставят траен отпечатък в съзнанието му. З. Стоянов възприема самоубийството на Ангел Кънчев като начало на новото българско движение.

3. Стоянов научава езика на революцията

Един ден З. Стоянов намира между вестниците в читалището уж случайно забравената прокламация „Братия българе!“ и изпълнен с възхищение и удивление прочита: „Да въстанем с оръжие в ръка против нашите петвековни мъчителы“ (Стоянов 1977а). Копира текста, за да го научи наизуст и от този момент започва да наблюдава внимателно случващото се в това читалище. Скоро след това научава чрез свой приятел – кой ако не Никола Обретенов – за Комитета, започва да чете забранени тогава революционни автори като Любен Каравелов и се потапя в света на съпротивата, като става неин агитатор. Бързо научава, че Комитетът представлява не само собствена форма на живот, но ползва и свой собствен език: отделните места по цялата страна поддържат контакт помежду си с писма; чрез писма се разпространяват и различните планове и информация. В това време, когато пощата е под строг контрол и всеки опит за съпротива е заплашен със смърт, трябва да се измисли собствен начин на комуникация, да се разработи свой собствен таен език. Така имената на градовете, в които има комитети, се заместват с исторически фигури от българската история (напр. Русчук се преименува на Кубрат); адресатите се заменят с имена на хора, познати в турското правителство като доверени граждани. Тези писма се разнасят от тайно от избрани за целта комитетските членове.

Къщата на баба Тонка

„Где прочее се намираше гнездото на „Българския революционерен комитет“? Шпионите отговаряха на тоя въпрос, както казах: „В Букурещ и Белград“ – а съучастниците и членовете му казваха: „Навсякъде и нигде“ (Стоянов 1977).

Търсеното „гнездо“ на Комитета всъщност се намира в къщата на баба Тонка в Русчук. След запознанството му с нейния син Никола Обретенов и с други революционери от читалището З. Стоянов е въведен в сърцето на Комитета. Тук той се запознава с бъдещата си тъща, родената през 1812 г. също в семейство на овчари Тонка Тиховица Обретенова, която според него е най-ярката фигура на българка, подкрепяща въстаническото движение. След като през 1962 г. Раковски прокламира идеята за освобождението на България, а в Румъния и Сърбия се събират патриотични чети, готови да я следват, множество активисти се събират в нейната къща, за да се упражняват с оръжие, да разработват планове и т.н. Сред тях са двама от петте синове на Тонка: Ангел и Петър, които са убити, което обаче не спира майка им да продължи да се бори за българското движение. Тонка не само предоставя къщата си за обсъждания и планиране на борбата срещу турската власт, тя окуражава и подкрепя своите останали пет деца да продължат да се борят. В къщата си тя преустройва едно помещение, което да служи за скривалище на оръжие, книги, пари, планове за въстания и т.н., а и за самите революционери. В нейния двор се изграждат малки портички, които да позволяват на бунтовниците да избягат от турците. „Оттук нататък къщата на баба Тонка станала вече систематическо свърталище на патриотите, а тя самата – майка и защитница на тия последните“.

З. Стоянов е първият, който пише за Тонка Обретенова. В своите „Записки по българските въстания“ той ѝ посвещава цяла глава, в която с възхищение разказва за

нейния живот. Благодарение на него тя се превръща в незабравима и неотменима фигура на българското Възраждане.

От необразован овчар до дипломат, от революционер до автор – З. Стоянов създава и оформя колективната памет на българите. И днес той представлява ярък пример за една самоизградила се личност, за човек, който прокарва не само своя собствен път, но проправя път и за другите.

Цитирана литература

Балабанов 1922: Балабанов, Ал. *Един класик на българската проза.* // Пролом, № 11-12, 30.06.1922.

Вазов 2000: Вазов, И. *Нова земя. XII. „Марково коляно“.* // <<https://litclub.bg/library/bg/vasov/nzemia/mkoliano.htm>> (12.09.2020).

Георгиев 1992: Георгиев, Н. Как разказва Захарий Стоянов в Записки по българските въстания. // „Сто и двадесет литературни години“, С., 1992.

Гърдев 2004: Гърдев, Б. *Превращенията на Захарий.* // Електронно списание LiterNet, 29.12.2004, № 12 (61).

Големанов 2017: Големанов, Н. *Как Захарий дари България с Ботев.* // <<https://impressio.dir.bg/nostalgia/kak-zahariy-dari-balgariya-s-botev>> (12.09.2020).

Павлов 2010: Павлов, Пл. *Час по България.* <<https://www.youtube.com/watch?v=YxbsKi1AiCo>>; (2.09.2020).

Ракъовски 2004: Ракъовски, Цв., *Гледната точка на „Записки по българските въстания“ и ценностите на историята.* Електронно списание LiterNet, 04.03.2004, № 3 (52).

Стоянов 1977: Стоянов, З. *Записки по българските въстания. Баба Тонка.* // <<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=149&WorkID=4164&Level=3>>(12.09.2020).

Стоянов 1977а: Стоянов, З. *Записки по българските въстания. Българският революционен комитет.* // <<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=149&WorkID=3868&Level=3>> (12.09.2020).

Стоянов 1977б: Стоянов, З. *Записки по българските въстания. Няколко подробности.* <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=149&WorkID=3867&Level=3>> (2.09.2020).

Стоянов 2003: Стоянов, Л. *Захарий Стоянов.* // Библиотека „Български писатели“. Т. IV., Издателство LiterNet, 09. 12. 2003.

König 2003: König, Christoph. *Internationales Germanistenlexikon 1800-1950.* Originally Published 2003; Im Original Erschienen 2003 ed. Berlin, Boston: DE GRUYTER, 2003. Web. S. 78.

Stojanow 1867: Stojanow, S. *Der Aufbruch der Fliegenden Schar. Chronik des bulgarischen Aufstände 1875/1876. Erster Band.* Rütten & Loening: Berlin 1978.